

YAHYA KEMÂL'İN ŞİİRLERİNDE DİN

Dr. M. Kaya Bilgegil

Bu yazıda tahlil edilecek manzûmeler, yarım asırlık bir edebî faaliyetin muhtelif yıllarında vücûda gelmiş; Şâir tarafından da, devamlı sûrette tashihe tâbî tutulmuş oldukları cihetle, Yahya Kemâl'in, zaman boyunca, mevzuumuz karşısındaki davranış tarzını tesbît edebilmek, metinlerin, yazılış tarihlerine göre kronolojik bir nizama tâbî tutulmalarına, ayrıca her metnin geçirdiği istihâleyi gösteren bir gênese tedkikinin vücûda getirilmesine bağlıdır. Her manzûmeyi nihâî şekliyle ihtivâ eden bir kitaptan mahrûmiyetimiz, bu manzûmelerin gazete ve mecmûalara intikal edebilenleri hâriç-mühim bir kısmının hâfızalarda ve amatör defterlerinde bulunuşu; hâtıralarına mürâcaat ve rivâyetleri mukabele edilecek sîmaların çoğunun da İstanbul'da oluşu; Yahya Kemâl'in nazmındaki dinî his ve fikirlerin kronolojik tekâmülünü, ilmi denilebilecek bir précision'la ifade edebilmemize mânî'dir. Burada, ancak, bahis mevzuu şiirlerdeki dinî his ve fikirlerin çeşitliliği, ifâde tarzları, kaynakları, vücûda gelişlerine âmil olan zaman ve muhit şartları, Şâir'in bunlar üzerindeki ısrar derecesi incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Yahya Kemâl'in nazım vokabüllerinde dinî kelimeler

Yahya Kemâl'in nazmında dinle, hususiyle İslâmiyetle alâkalı kelimeler büyük bir yekûn tutmaz. Bu etüd için, Şâir'in yüz seksen manzûmesi incelenmiş; bunların ancak altmış dördünde bu başlık altına girebilecek kelimeler tesbît edilmiştir. Bunlar da, sayı itibâriyle iki yüz altmış yediye balığ olmaktadır. Tenevvü bakımından incelersek, yüz beş farklı kelime ile karşılaşırız. Bu kelimelerin hey'et-i umûmîyesi de, tekabül ettikleri dinî mefhumları ifâdede kullanılmamıştır; hattâ bir kısmı, mecâzî ma'nâlarla, lâdinî ve üstelik dünya lezzetlerini veyâ bu lezzetlere iştiyâkı ifâde eden manzûmeler bünyesine girmiştir.

A. Ontoloji sâhâsına sokulabilecek kelimeler

1. Allah

Yahya Kemâl'in şiirlerinde; türkçe ve farsçaları da dâhil olmak üzere, Hak Teâlâ'yı ifâde eden on farklı isimle karşılaşırız: *Allah, Kırdigâr, Hallâk, Hık, Hudâ, İzed, Kibriyâ, Müste'an, Rabb, Tanrı, Zülcelâl*

a) Allah:

Bu manzûmelerde «Allah» lâfza-i Celâli dokuz def'a zikredilmiştir. Bize intikal edebilen metinler içinde, bu kelimenin kullanıldığı en eski örnek, Çanakkale harbi münâsebetiyle kaleme alınmış bulunan ve yazılışı Sultan Reşad'a isnâd edilen bir gazelin tahmîsinde yer almaktadır. Burada «Allah» ism-i celîli iki def'a geçer ki; birincisinde, askerin muvaffakiyeti üzerine, duyu'an şükran hissi ifâde ediliyor:

Şükür Allaha ki gördüm bu mübârek sinde

İkincisiyle de, hücum bangini nakleden mısralarda karşılaşırız:

*Allah Allah nidâsıyla muhâcîm chrâr
Tepelerden boşanıp sâika-vâri kahhar*

Mohaç türküsü'nde; şehâdet mertebesi anlatılırken ism-i celîl zikrediliyor; ölüm, husûsiyle şehâdet, «Allaha giden yol» diye ifâde olunuyor. Burada; hem istiâre, hem de sebebi zikredip neticeyi kasdetmek sûretiyle mecâzî mürsel san'atına yer verilmiştir:

Allâha giden yolda, meleklerle karıştık.

O taraf adlı manzûmesiyle, âhirete bir rü'yâ seyâhatini anlatan Şâir, Ölülerden bahsederken:

*Allaha şükredip duruyorlar ve kol kola
Sessiz, yavaş, yavaş deliyorlardı bir yola*

beyti içinde, yine aynı ismi kullanıyor.

İstanbul ufukta ydı başlığını taşıyan manzûmede ise, kifâf-ı nefis için. Rabbin bir lütfunu şart göstermektedir:

*Allah, içecek sıhhatı bahşetse..
Bu kâfi..*

Süleymâniye'de bayram sabâhı'nda rastladığımız şu mısrada da, fâil, Allah değil, onun için bir mâbet adayan millettir:

*Ordu-milletlerin en çok döğüşen, en sarptı,
Adomış sevdiği Allahına bir böyle yapı.*

Aynı manzûmede, bir de epitle (büyük) zikredilen ism-i ilâhî, yine yan cümlede, ancak mef'ûlün bih olarak yer alıyor:

*Büyük Allahu anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı tekbîr oluyor bir tek ses;*

Koca Mustâpaşa adını taşıyan büyük poembe de, o semtin sekencesinden bahsedilirken «Allah» kelimesi geçiyor:

Yaşıyanlar değil Allaha gidenlerden uzak

Bu mısradaki Rabbül âlemîn değil ona gidenler, yine mecâz-ı mürsel yoluyla-ölüler bahis konusudur.

Aynı manzûmenin başka bir yerinde de, (Koca Mustapaşa, o semtin gecesi), dekorun doğurduğu manevî atmosfer, «Allaha yakın dünyâ» diye anlatılmaktadır:

*Gece şîriyle sırarken Koca Mustâpaşa'yı
Seyredenler görür Allaha yakın dünyâyı*

Bu örneklerde; sentaksın bâzı mütâlarına dikkat edecek olursak:

1) Bir yer hâriç-, bu misâllerde, «Allah»ın müsnedün ileyh (=özne) olmadığına görüyoruz. Şu halde, Yahya Kemâl manzûmelerinde, «Allah» kelimesini kullanırken bizâtihî ve lizâtihî cenâb-ı Bâî'nin ef'âl, ahvâl veyâ hakkında verilen hükmü değil, mâsivâsının Hudâ'yı Zül-Celâle bâzı taallûkatını anlatıyor.

2) Bu misâlların müsnedlerine (yüklem) dikkat edersek, hey'etinin birer fiil cümlesi meydana getirdiğini görürüz ki, bu da, mâsivânın İzed-i müteâl katısındaki ef'âlî ifâde edilmiş «Allah» kelimesine başvurulduğunu gösterir.

3) İki mütenâimimli (=bileşik) cümlede, «Allah», aslî (=temel) değil, yan cümlecîğin bünyesine girmiştir: Mâsivâdan başka bir iş sâdır olurken, ona bir de, «Allah»la ilgili başka bir fiil refâkat etmektedir.

4) Bu misâllarda, bahsi geçen işlerin hiçbirinin fâilî, Yahya Kemâl Beyatlı'nın kendisi değildir. Şu halde Yahya Kemâl nazmında, «Allah» kelimesiyle, şahsî olan duygu ve düşüncelerini de ifâde etmiyor.

Bu örnekleri, ifâdenin ma'nâ bakımından arzettiği değişikliğe göre inceleyecek olursak:

1) Mecâzî olan üç yerde, «Allah» kelimesi, münferit ma'nâsını, bünyesine girdiği söz hey'etinin emunî ma'nâsı içinde kaybetmiştir: Örneklerin sırası ile; şehâdet, ölen'ler, gece saatlerine siren mistik hava bahis mevzûdur.

2) Diğer örneklerde; *Şükür Allaha, Allah Allah nidâsı, Allaha şükredip, Allah içecek sıhhati bahsetse, Allaha bir böyle yapı adamak* (bu dahi mecazlı), *büyük Allahı anarken herkes* sözlerine rastlıyoruz ki, bunlar da günlük hayatta rastlanacak nevidendir.

Bunların estetik değerlerine gelince, mısraın veya manzûmenin bütünlüğü içinde bahis mevzuu edilecektir.

Netice:

Yahya Kemâl Beyatlı; şiirinde Allah kelimesini, Allahtan değil, onun mâsivâsından bahsederken kullanıyor. Bu kelimeyi ihtivâ eden mısralar hüküm değil fiil bildirirler. Bu fiiller; derin bir metafizik sarsıntıya, hassasiyetin husûsî bir tezahürüne tercüman olmaz.

Şâir; bu mısralarda, Cenâb-ı Rabbül âlemîn muvâcehesinde kendi davranışını da ifâde etmez.

b) *Kirdgâr*:

Yahya Kemâl manzûmelerinde bir def'a da «Kirdgâr» kelimesini kullanıyor. Selim nâme, VI. de rastladığımız bu örnekte fâil Resûl-i ekrem'dir; Allahın habîbi, fakat yine de mâsivâsıdır:

*Divan-ı Hakda mağfîret-i Kirdgârdan
Şâyeste gördü cürm ü günâhın şe âate*

c) *Hallâk*

Esmâ-i hüsnânın ef'âle delâlet edenleri arasında yer alan bu kelimeyi, ancak iki yerde tesbit edebildik. Birincisi, Paskal'ın fikirlerini tazmin başlıklı küçük bir manzûme bünyesinde:

Hallâk ne cânibdedir insan bilmez

İnsan zihninin Allah karşısındaki durumunu aksettiren bu mısra da, müsned (=yüklem) bakımından bir ism cümlesidir.

Bir rübâî de rastladığımız ikinci örnekte de, «Allah» fâil olarak bahis mevzuu ediliyor:

*İksîri içenler ezeli sâgarden
Mestî-i melâmetle geçerler serden
Bir kerre «Faelhak» diyen erbâb-ı dile
Hallâk-ı avâlim görünür her yerden*

Bu örnekler, diğerlerinden biraz ayrılırlar:

1) Birinci mısra, yapı bakımından bir mütemmimli (=bileşik) cümledir. Aslı (=temel) cümle, müsned bakımından hernekadar fiil cümlesiye de; «Allah»a dâir hükmü taşıyan yan cümlecik, soru cümlesi, bir fiil cümlesidir.

2) Bu örnekler, muhtevâ bakımından da evvelkilerden farklıdır: Birincisi kısmen metafizik, ikincisi tasavvufî bir mâhiyet taşıyor.

3) Bu mısralarda, Yahya Kemâl, kendi kanâatlerini veya yazarken kanâati gibi göstermek istediği fikirleri ortaya koymaktadır.

Netice:

Yahya Kemal Beyatlı'nın «Hallâk» kelimesini ihtiva eden mısraları didaktik bir mâhiyet arzeder. Bunların orijinalitesi görüşte değil, söyleyiştedir: Birincisi, Pascal'dan diğeri de, tasavvuftan intikal etmiştir.

Hak:

Bahis mevzuu manzûmelerin dört yerinde Rabbül âlemîn «Hak» ismi ile anılıyor. Örneklerin birinde, ism-i celîl, «rahmet»i dolayısıyla yer almıştır:

*Dâr olmasıyla rahmet-i Hakk'ın bu ülkeden
Yoktur sirişk katresi rîzân edilmedik*

(16 Mart 1920)

Diğer örnekler de sıra ile Selimnâme, I, IV, VII. de tesadüf ediyoruz. Bunların ilki, Sultan Selim'in nizâm-ı âlem için Allah tarafından gönderildiğini ifâde etmektedir:

Hak'dan nizam'ı âlemi te'mine er gelir

İkincisi «tuğlar»ın tavsîli sırasında karşımıza çıkıyor:

Hem halka hem hayâta zamân oldu tuğlar

«Kirdgâr» münâsebetiyle de zikrettiğimiz son misâlde, fâil, Hazret-i Peygamberdir:

*Dîvân-ı Hakda Mağfiret-i Kirdgârdan
Şâyeste gö'dü cürm ü günâhın şefâate*

Bütün bu örneklerin sentaks bakımından tablîli, bizi,

1) Kâffesinin fiil cümlesinden teşekkül ettiği, binâenaleyh, «Hak» kelimesinin ancak e'âl ifâde edilirken kullanıldığı;

2) Bir mütemmimli (bileşik) cümle olan ilk misâlin yan cümlecigü hâricinde, bütün misâller için, ancak Allahın mâsivâsının fâil gösterildiği neticesine götürüyor.

Şu halde; Yahya Kemâl'in şiirinde, «Hak» kelimesi, Allahtan sâdır olmayan ef'âli ifâde ederken kullanılıyor.

e) *Hudâ*:

Bu hususta, tesbît edebildiğimiz örneklerin en eskisi, mistik remizli ifâde unsurlarından da faydalanılarak vücûda getirilmiş, haddi zâtında lâdini bir şiir olan Kadri'ye gazel'de görülüyor.

*Kalkıp Hudâya doğru açılmış sefînede
Erbâb-ı neşve mest gider nâhudâ içer*

Tedkik ettiğimiz örnekler içinde, Yahya Kemâl'in «Hudâ» kelimesini kullandığı dört mısra daha vardır; bunların ikisi, Selimnâme bünyesine dâhildir. Fâili, «firiştegâr» olan ilk örnek:

*Derkettiler ki merkad-i pâk i Muhammede
Rûhâlkudüsle arş-ı Hudâdan haber gelir*

Diğer misâlde, Allah hakkındaki bir hükmü ifâde ediyor:

*Bir kutba bağlı cümle gönüller bir olmalı
Mâdâm kâ'natta birdir Hudâları*

Burada, sintaksın dikkâte şâyan mûtâsı, «Hudâ» kelimesini ihtivâ eden mısraın, ilk def'a bir isim cümlesi olarak karşımıza çıkmasıdır.

Seyfi'ye refâkatte, kelime, sofiyyâne bir mısra bünyesine girmiş bulunuyor.

Hân ı elestden beri mestim Hudâ Alim

Bu hususta tesbît edebildiğimiz misâllerin sonurcusu, Zevkâbâd'da yer alıyor:

Hudâ Dâvûdu bâlâd ın nagemkâr etti sansınlar

f) *İlâhî*:

Yahyâ Kemâl, iki manzûmesinde «İlâhî» kelimesini kullanıyor¹. Bu örneklerin birincisinde; kelimenin, bir terkîp bünyesinde, tamâmen tahsîs edici bir vazîfesi vardır:

¹ *Biblos kalınları, Hayâl şehîr* ve emsâlindeki ömûneler hâriç.

Ey Tûrdan kelâm-ı İllâhîyi gûş eden

İkincisinde ise, kelime, tavsifi bir vazife kazanmıştır:

*Câizse harâbât-ı İlahîde de her şeb
Yâran yine rindân-ı kirâm olsun erenler*

Böylece de, Şâirimizin «İllâhî» kelimesini kullandığı yerlerde, Allah'tan bahsetmediğini tesbît etmiş oluyoruz.

h) İzed:

Selim nâ me, IV. de rastladığımız bu kelime, şükrânı ifâde eden, Rabbe, muzâf olarak terfik edilmiştir:

*Mer'aş'la Kayseriyye'i feth etti bir dilîr
Yükseldi Rabb-i İzed'e şükran duâları*

Bu örnekte de fâil, Allahın mâsivâsıdır.

i) Kibriyâ:

Yahya Kemâl'in iki şiirinde de «Kibriyâ» kelimesini tesbît edebildik. İlk örnek, İthaf manzûmesinin matlâında karşımıza çıkıyor:

*Fer almışken tulû-ı Kibriyâdan
Bu gün bi-vâye kalmış her ziyâdan*

Ne bildik, ne bilmedik başlıklı manzûmede de Şâir fâiller arasına girmiş oluyor:

*Didâr-ı Kibriyâyı cemâliyle gösteren
Şeydâ gönülden özge bir âyine bilmedik*

j) Tanrı:

Tedkik sâhâmıza giren manzûmeler içinde, bu kelimeyi muhtevelî misâller de mahdûttur. Doktor Adnan'a başlıklı küçük manzûmede, İstanbul fethi, kelimenin kullanılmasına vesîle oluyor:

İstanbul fethi Tanrının kutlu işi

Süleymaniye'de bayram sabahı; iki yerde Rabbin bu türkçe ismini de bünyesine alıyor; bunlardan birisinde, Allaha tevcih edilen şükrân ifâde edilmektedir:

*Ulu mâbedde karıştım vatanın birliğine
Çok şükür tanrıya gördüm bu saatlerde yine
Bir fet h camii yapmak dilemiş İslâma.*

Diğer örnekte, kelime, câmi'den bahsedilirken, muzafünileyh olarak yer alıyor :

Tanrının mâbedi herbir tarafından doluyor

Koca Mustâpaşa-semt manzûnesinde de, «Tanrı» kelimesi aynı durumdadır :

*Onu tek Tanrısının mâbedi etmiş de hayâl
Vakfedip her neye mâlikse, bütün mâl ü menâl
Bir fetih câmi'i yapmak dilemiş İslâma*

Bu örneklerin sentaks bakımından bâzı husûsiyetlerine dikkat edersek :

- 1) Yalnız ilk mısra, müsned (=yüklem) bakımından bir isim cümlesidir; müsned, bünyesinden haber edâtı hazfedilmiş bir vaziyettir. Ancak ihbâr ettiği hüküm, Tanrı değil, İstanbul fethine dâirdir.
- 2) Örneklerin hiçbirinde, müsnedün ileyh (=özne) Tanrı değildir. Bu cihetle, Allahın ef'âlinden bahsedilmiyor.
- 3) Ancak bir yerde, müfred mütekellim, müsnedün ileyh olmuştur; Şâir, kendisine âit bir fiili ifâde ediyor.

k) Rab :

Bu ism-i celîli ihtiva eden en eski örnek Ses manzûmesidir :

«Ya Râb, hele kalp ağrılarım durdu!» diyordum

16 Mart 1920 başlıklı manzumede, «Zülcelâl» kelimesile takdim edilmiştir :

*Bir gün dollarsa çillemiz ey Rabb-i Zülcelâl
bir şer bırakma der-kef-i mîzân edilmedik*

Selinâme'de diğer bir ism-i İlähî ile, «Müste'ân» ile birleşerek terkip meydana getirmiştir :

*Uğrunda her gazâya atılmış mücâhidîn
Lâyık mıdır felâkete ey Rabb-i müste'an*

Aynı manzûmenin başka bir yerinde de, «Müste'an», yerini «İzed»e terkedecektir :

*Mer'aşla Kayseriyye'yi feth-etti bir dilir
Yükseldi Rabb-i İzed'e şükran duâları.*

Koca Mustâpaşa şiirinde, «Rab» münâdâ hâlinde dir :

Şu fetih vak'ası, yâ Rab! Ne büyük mücizedir

Atik-Valde'den inen sokak adlı şiirde de aynı kullanılış tarzını görüyoruz :

Ya Rab nasıl ferahlı bir âlem; , nasıl temiz!

1) Zülcelâl :

Yahya Kemal; 16 Mart 1920 başlıklı manzûmesinde, «Rabb» ism-i celîlini tavsif için «Zülcelâl» kelimesini kullanıyor :

*Bir gün dolarsa çillemiz ey Rabb-i Zülcelâl
Bir şeb bırakma der-kef-i mîzân edilemedik*

Bu inşâi kelâmda da fâil Allah'tır.

Netfeler :

Yahya Kemal'in şiirlerinde, Allahın isimlerini ihtivâ eden mısralar, umûmiyetle, bir hüküm değil, bir iş ifâde ederler. Bu işe; Allah değil, mâsivâsı fâil olur. Şâir'in bu fâiller arasında yer alması enderdir; Bu mısraların diğer bir vasfı da, gayr-ı şahsiliği oluyor.

2. Varlıkta dualisme'e delâlet eden bir kelime

Bu başlık altında, «rûh» kelimesinden bahsetmek istiyoruz. Şâir'in vokabülerinde, «madde», ancak, devrin şartlarından şikâyet eden birkaç mısra da yer alır. O da, mısraa metafizik bir kalite vermekten ziyâde, ifâdede mevcut olan hissî dozu yükseltir. «Ruh», Yahya Kemâl'in şiirlerinde sık sık rastlanan kelimelerdendir. Umumiyetle şu üç ma'nâdan birine delâlet eder :

1. Maddenin zıddı,

2. Bu mâ'nânın daha husûsî bir sâhâya nakliyle hâsıl olan yeni mefhum: Letâfeti, - kesâfetin zıddını - hâiz mevcûdat ve tasavvurların vasfı, lâtif varlıklar;

3. Benlik, nefis.

a) Rûh kelimesinin, maddenin zıddı ma'nâsında kullanıldığı yerler:

Yahya Kemâl'in, «rûh» ve «beden» kelimelerini aynı manzûmede kullanıp aradaki dualisme'i sarîh olarak belirtmesi, garâmî bir örnek bâriç, te'lif şiirlerinde görülen bir hal değildir. Bu sarâhat, ancak İsfahan'da bir mezar kitâbesi'nden yaptığı tercümede :

Efsûs ki şimdi rûhsuz bir bedenim

mısraı ile karşımıza çıkıyor. Şâir; ibdâî eserlerinde, «rûh» kelimesini, bedenın zıddı, bedenle berâber varlığı meydâna getiren, ondan sonra da devâm ettiren, âdetâ, «beden» denilen araza nisbetle, cevher ma'nâlarında alıyor.

Sonbahar başlıklı manzûmede rastladığımız şu mısralarda, rûhun bedenden ayrılışı ifâde ediliyor:

*Yaprak nasıl düşerse akıp kaybolan suya,
Râh öyle yollarır uyanılmaz bir uykuya.*

Düşünce manzûmesinde, bilvestle bahsettiği rûhun bekası için mütereddit davranmaktadır. Fakat bu, bir bezginlik ânının ifâdesinde tecellîsidir:

*Gördüm ve anladım yaşamak mâcerâsını,
Bâkiyse rûh eğer dilemezdim bekasını.*

Yahya Kemal, bu mısradâ, Allahla Âdetâ pazarlığa girerek, önce:

Ben neyliyeyim beka-yı rûhu

diyen; sonra «değişmek» diye feryâd ettiği istihâleye rağmen, bununla yine sulha râzı olan Abdülhak Hâmid'le taban tabana zıttır.

Dönüş'te rastladığımız şu beytin meâlî, birkaç âyet-i kerîmeye bağlanabilir.

*İklîm-i İlâhiye rûcû etmek için
Ervâh açılır göklere yelken yelken²*

Gedik Ahmet Paşaya gazel'de, Şâir; cesedi ve binnetice dünyâyı terketmiş olan rûha, şiir ithaf ediyor:

*Olsun ilhâm edenin rûhuna bir tuhfe Kemâl
Şehper açsun bu gazel cennet-i a'lâyâ kadar*

Tamâmen lâdinî bir manzûmede rastladığımız şu örnekte de, «rûh» maddenin zıddı olarak kullanılmıştır:

«At kalbini girdâba, açıl engine rûh ol!»

Kore türküsü adını taşıyan son manzûmelerinden birinde de; rûhun tayerânı, kat' ettiği mesâfeler ifâde olunuyor:

Yükselir arşa kadar rûhu, erer Mirrîhe

² Meselâ : كل نفس ذائقة الموت ثم اليها ترجعون

Tûrdan mülhem başlıklı manzûme, ervâhın rahmete mazhar oluşunu ifâde etmektedir:

*Bahşeylesin sükân, dil-i şeydâna, der Kemâl
Ervâh-ı vakf-ı rahmet edip perde-pûş eden*

Diğer bir lâdinî manzûmede de, «saç» ve «ten» mecâz-ı mürsel yoluyla «madde»yi ifâde etmekte ve «rûh»la karşılaştırılmaktadır:

*Sen bir susamış rûh: ve o, bir aç:
Sen bir susamış rûh, o bütün ten ve biraz saç;*

Bedriye mısralar'da da, ölümle, cesedini dünyaya bırakan bir rûh tasavvuruyla karşı karşıyayız:

*Her rûh açılıp da kâinâta,
Keyfince semâda bulsa mesken,*

. . . . .
. . . . .
. . . . .

İstanbul'a dönmek isterim ben.

Türk dilinin büyük epopesi sayılması gereken Selimnâme'de, Tebriz seferine çıkan «Cihan pâdişâhı»na rûhların peyrev olduğu anlatılıyor:

Ervâh peyrev oldu Cihan Pâdişâhına

Aynı manzûme, Dâr-ı fenâyı terkeden Şehinşâhın; «ervâha pîşdâr» olarak behişte girşini ifâde etmektedir:

*Râyâtı gölgesinde fedâ-yı hayât eden
Ervâha pîşdâr olarak girdi cennete*

b) Kelimenin lâtif varlıklar ve letâfet mî'nâsında kullanıldığı yerler:

Rıfkı Melûl Meriç'e ithâf ettiği İtrî şiirinde, Nevâkâr'ın te'siriyle, geceden fecre yürüdüğü anlatılan elli milyon rûh; eskilerce lâtif sayılan, kesafetten muarra varlıklardır:

*Yola düşmüş, birer birer, geceden,
Yürüyor fecre elli milyon rûh.*

Aynı mâ'nâ Ezân-ı Muhammedî'de de ifâdesini buluyor:

*Ervâh cümleten görür Allahü Ekberi
Akseyleyince arşa lisân-ı Muhammedî*

Şâir, Süleymâniye'de bayram sabâhı'nda, «rûh orduları» metaforuyla, rûh topluluklarından da bahsediyor:

*Uhrevî bir kapı açmış buradan gök yüzüne
Tâki geçsin buradan rahmete rûh orduları*

Şu mısralarda da; mânevî ufukları çok engin olan ve cesetlerini Arz'da bırakmış bulunan peygamberler «rûh» kelimesiyle anlatılmaktadır. Mâmâfih, diğer taraftan, kelime; dünyâ alâikinden tecrîd edilmiş enbiyâya taallûku hasebiyle, tasnifimizde, a ve b şıklarının tedâhül ettiği bir ma'nâya da medlûl oluyor:

Ne ufuklar; Ne güzel rûh imiş onlar; Yâ Râb;

c) Kelîmenin benlik nefis, insanın iç hüviyeti, bir şeyin özü, künhü ma'nâsına geldiği yerler daha ziyâdedir:

Uçuş manzûmesinde, o, mesâfeler kat' eyleyişiyle bir kuşa benzetiliyor:

*Uçmakta, konmadan, kıyısız bir denizde rûh;
Benzer mi böyle bir kuşa tûfan içinde Nûh?*

Rûh; beslenmek için husûsî bir havaya muhtaçtır; o da ancak yukardadır:

*Bir rûhu besliyen hava yalnız yukardadır
Hülyâyı dâimâ uçuran duygulardadır,*

Kore türküsü'nde de, hamâsî hava içinde, şühedâ rûhunun Mirrîhe kadar yükselişi ifâde edilmektedir:

*Ve nihâyet yine destân olarak tarihe
Yükselir arşa kadar rûhu erer Mirrîhe*

Şâir; Tanbûrî Cemil Beyin rûhuna gazel'de, musikî makamâtının da, ufka kadar açılan rûhundan bahsediyor:

*Cümle ervâh-ı makamât açılır ufka kadar
Rast, mâhûr ile uşşak muhayyerle döner*

Eski musikî:

*Açar bir altın anahtarla rûh ufuklarını
Heman yayılmağa başlar sadâ ve nûr akını*

beytiyle diğer bir misâli ihtivâ ediyor.

Şâir; şu örneklerde de, «rûh» kelimesini «benlik» ma'nâsında kullanıyor:

Rûh erer varlığının zevkine duymakla bunu
(Deniz türküsü)

Ömrün iyi rû'yâsına dalsın uyusun rûh.
(Bir dosta mısralar)

Böyle bir dersi alan rûha vatan dar görünür.
(O rûzgâr)

Yaşıyan rûh özler.
(Ufuklar)

Bir tesellisi fakat, rûhu saatlerce sarar
(Koca Mustâpaşa - Semt)

Rûh arar başka tesellî her esen rûzgardan.
(Aynı yer.)

Benlik kelimesinin pek az nüanslı müterâdifi olan; insana göre iç âlem, cemâdâta göre öz, kûnh ma'nâlarında kullanıldığı yerler de vardır:

Daydum ki rûhumuzla bu gurbette sendiniz.

Açık deniz manzûmesinde rastlanan bu mısranın tahtında da, insanın maddî ve mânevî hüviyetleri arasındaki dualisme müstetirdir.

Bir teşhis san'atıyla denize isnâd edilen rûh, onun derûnî hüviyetini ifade etmektedir:

Rûhanla karşı karşıya kaldım o med günü

Ufuklar manzûmesindeki örnekler arasında, şu mısraa da rastlamaktayız:

Rûh ufuksuz yaşamaz.

Büyük şiir'de, Baudelaire'den bahsederken, kelimeyi tamâmen avrupâî ma'nâda, psikolojik hüviyetin hey'etine şâmil olarak kullanıyor:

Sinmişti şi'ri rûhuma ulvî keder gibi;

Ne kadar lâdinî bir sâhâya girdiğini göstermek üzere, ikinci mısraı da iktibâs edelim:

Absente damla damla sızan bir şeker gibi.

Yahya Kemâl; Tevfik Fikret'i ithâm ederken de «rûh» kelimesini psikolojiden günlük hayâta intikal eden bir ma'nâda kullanmıştır:

*Bir devri lâ'netiyle boğan Şâir'in «Sis»i,
Vicdan ve rûh elemelerinin en zehirlişi.*

Burada zikredilebilecek bir örnek daha vardır:

*Devrinde serefrâz-ı mehâdîm-i Rûm iken
Rûh u zekânı neydi harâbâta dûş eden
(Tûrdan mülhem)*

Eskiler; insanda iki çeşit rûhun bulunduğunu kabûl ederler, birinciye *rûh-ı revân*, ikinciye *can* derlerdi. Yahya Kemal Ezân-ı Muhammedî manzûmesinde, Hazret-i Peygamber'in rûh-ı revânından bahsediyor:

*Gök nûra gark olur nice yüz bin minâreden
Şebâl açınca rûh-ı revân-ı Muhammedî*

Maamâfih, Resûl-i ekrem'in rûhu çok eskiden Yahya Kemal'in mısralarında bahis mevzûu edilmiştir. Sultan Reşâd'a isnâd edilen manzûmenin tahmîsinde şu beyitle karşılaşılıyor:

*Rûh-ı Peygamberi tebşîre giderken şühedâ
Millet arkanda bugün vecd ile Tekbîr-serâ*

Şâirimiz; Süleymâniye'de bayram sabâhı'nda, «ervâh» in yaşayanlarla beraber olduğunu duyar:

*Çok şükür Tanrı'ya gördüm bu saatlerde yine
Yaşayanlarla beraber bulunan ervâhı.*

Şâir'in kelimeyi sansüel sâhâya naklettiği mısralar da mevcuttur:

*Bir rûh, o derin bahçede bir defa yaşarsa,
Boynunda onun kolları, koynunda o varsâ,
(Vuslat)*

*Ve vücûdunda ipekten kumaşın câzîbesi
Önceden râyiha en sonra bütün ruh oluyor.
(Ric'at)*

*Düşte gördüm gece endâmını pîrâhensiz
Nûrdan rûh-ı musaffa idi gûya tensiz
(Tahmis)*

*Cümle lezetten lezîz iksîrsin ey zehr-i aşk
Câm-ı zevkinden içen her rûh dermandan geçer
(Fâzıl Ahmed'e gazel)*

Aradaki ma'nâ tedâhülü dolayısıyla yukarıda zikredilmiş bazı misâller vardır ki, buraya da alınabilirler.

Araştırmamızın bu kısmını şu neticelere bağlayabiliriz:

1. Yahya Kemâl, «rûh» kelimesini her zaman dinî ma'nâda kullanmıyor. Kelime; varlık bahsinde, cesedin mukabili, bazı semtlerdeki rûhânî havanın âmili, lâtiflerden meydâna gelen hey'et, benlik, iç âlem, asıl ve kühn ifâde edilirken Şâir'in mısralarına girdiği gibi, garâmî şiirlerde de yer alıyor.

2. Bu şiirlerin kırk altı yerinde rûh kelimesine rastlıyoruz. Bunların ancak on yedisi dinle alâkah bir ma'nâ taşımaktadır.

3. Bu on yedi nümûnenin de, ancak üçünde, doğrudan doğruya inanış sâhasına girebilecek bir hususiyet vardır. Diğer misâller; musikkî, ölüm mücâhede, semtlerin havası, mimârî eserler, ecdâdın yâdı gibi vesîlelerle bu kelimeyi ihtivâ ediyorlar.

4. İmâna taalluku olan bu on yedi nümûne üzerine -sentaks nokta-i nazarından- dikkat teksîf edilince:

a) Hey'etinin birer fiil mümlesine dahil olduğunu;

b) Bunların on üçünde «rûh» kelimesinin müsnedün ileyh, ikisinde de mef'ûl-i bih, ikisinde de mef'ûl-i ileyh mevkiinde bulunduğunu;

c) Ancak bir nümûnenin menfi, mütebâkîsinin müsbet cümleler teşkil ettiğini görürüz.

Şu halde; Yahya Kemâl'in, dinle alâkalı olarak «rûh» kelimesini ihtivâ eden mısraları bir aksiyon bildirmektedir. Bu aksiyonun fâili rûhun kendisidir.

3. Ölüm

Yahya Kemâl'in muhtelif şiirlerinde, ölüm karşısındaki davranışı, birbirinin aynıdır. O, her şeyden evvel, insan oğluna kaderin çizdiği bir âkibettir; «ürküntü» duymamak lâzım:

Ölmek kaderde var bize ürküntü vermiyor:

(Eylül sonu)

Şâir; ömrünün son günlerinde bu mısraı değiştirecektir.

Ölüm; göç edilecek bir sükûn ülkesidir. Orda, insan oğlunu bekleyecek âkibetten endişe etmemek lâzımdır. Allâha güvenmekten ve tevekkülden başka bir çâre yoktur:

*Ne vbet çalınca rihlet-i milk-i sükûn için
Allahdır tevekkülümüz i'timâdımız.*

(Bâkî'nin gazelini taştir)

Yahya Kemal; Ot taraf başlıklı şiirle, rü'yâda gördüğü ölüm diyârından bahsederken, bu ülkenin sessiz vasfını hareket noktası alıyor:

Sessizlik ortasında gezindim kederlice.

Ölüm diyârında; üçer beşer, beyazlar giyinmiş dolaşan insanlardan herbirinin yüzü hüznle sapsarı kesilmiştir. Gövdesizdirler. Boyları hayâldir. Onların hareketleri de tavsif edilirken *sessiz* kelimesi kullanılmaktadır.

Sessiz, yavaş yavaş dalıyorlardı bir yola.

Bebek gazeli'nde bu sükûnun husûsiyetiyle de karşılaşılıyor; ölüm sükûn-ı lâyetenâhî oluyor:

Sükûn-ı lâyetenâhiye varmamız yeğdir.

Müteâkip mısra, hayatın uzayan bir ıstırap «olduğunu ifâde edecektir.

Bu «sükûn» kelimesi, biraz allegorik ifâdeye bürünen Rindlerin a kşamı manzûmesinde de yer alır:

*Ve arkasında güneş doğmayan kapıdan
Geçince başlıyacak bitmiyen sükûnlu gece.*

1918 başlıklı manzûmede de, hayâtı «dağdağa» diye anlatan Şâir, ölenlerin bu «dağdağadan» kurtuluşunu söylemek sûretiyle; ölümü; yine sükûn saymış oluyor:

Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan.

Şâir'in bütün ölüm telâkkisini mücmel, fakat mütekâsif bir sûrette aksettiren Rindlerin ölümü'nden, son zamanlarda intişâr eden Moda'da mayıs'a kadar, muhtelif manzûmelerinde, beşer için mukadder olan bu hâdise, bahsettiği huzûrdan dolayı *bahâra* nisbet edilir:

Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde;

Bu mısra da; yerini «âsûde» ye terkeden bir «sükûn» fikri vardır.

Moda'da mayıs adlı şiir, bahâr, ölümlerin üzerindeki örtü diye ifade ediyor:

*İçinde râhata varmış bütün yatan ölüler
Demek ki böyle bahâr örtüsüyle örtülüler*

Bu misâlin de ilk mısırânda yer alan «râhat» kelimesi, sükûnun bir netîcesi olarak kabûl edilmelidir.

Sessiz gemi'de, şâir, ölüm karşısındaki endişesizliğini belirtmek için, ancak Yahya Kemâl'de hoş görülebilen dialectique oyununa bile baş vuruyor:

*Birçok gidenin herbiri memnûn ki yerinden
Birçok seneler geçti dönen yok seferinden*

Rindlerin akşamı'nda yer alan:

*Cihâna bir daha gelmek hayâl edilse bile,
Avunmak istemeyiz öyle bir teselliyle.*

beyti, biraz kapalı bırakılmış bir epikürizm ifâdesini taşımaktadır; binâenaleyh, daha önceki misâllerle alâkası lâfzîdir.

Geçiş'te de ölüme «rahatça» teslimiyet tavsiye ediliyor:

Râhatça dal, ölüm sonu gelmez bir uykudur.

Şâir; ölüme uyku râhatlığını izâfe etmek sûretiyle, yine Rindlerin ölümü'ndeki sâhâya girmiştir.

Düşünce şiirinde de; insanları anlayıp, cihanda sır bulamıyan Şâir:

Dalsın, yakında gözlerim artık son uykuma.

diyor.

Yahya Kemâl'in, «yok olmaktan» korkmadığını açıkça ilân ettiği mısırâ da vardır. Onda, bu hissi uyandıran âmil, «anne topraktan» gördüğü sevgidir.

İçimde korku nedir kalmıyor yok olmaktan.

(Moda'da Mayıs)

O rüzgâr adlı manzûmede, aynı davranış, «fâtih nesle» de atfedilmektedir.

Yaşamak zevki nedir bilmez ölümden korkan;

Düşünce manzûmesinde, bunlardan farklı bir mülâhaza ile, ölüm endişeyle karşılanmıyor:

*Ölmek değildir ömrümüzün en fecî işi
Müşkil budur ki ölmeden evvel ölür kişi.*

Şâir'in *Kur'ân'a* bağlanacak ölüm anlayışı, onu ilâhî iklim'e rücû saymasıyla kendini gösteriyor. Dönüş adlı manzûmede şöyle bir beyit vardır :

*İklim-i İllâhîye rücû etmek için
Ervâh açılır göklere yelken yelken*

Fakat, ölüm insan oğlunu en beklenmedik zamanda yakalar :

*Bir bitmiyecek şevk verirken beste
Bir tel kopar ahenk ebedîyyen kesilir.*
(Her rind bu bezmin nedir
encâmı bilir)

Yahya Kemâl; Itrî şiiri ile, ölümün tevfid ettiği nisyan karşı-sındaki endişesini açığa vurur :

*Öyle bir musikîyi örten ölüm,
Bir tesellî bırakmaz insanda.*

Esâsen, Sonbahar şiiri ile, ölümü hatırlatan hüznün en güzel ifâdesini bulmuştur :

*Teşrinlerin bu hüznü geçer tâ iliklere.
Anlar ki yolcu yol görünür serviliklere.*

Başka bir manzûmesinde, «sürekli sevgi»sinden bahsettiği «anne toprak», burada taş kalplilikle ithâm edilir :

*Duymaz bu anda taş gibi kalbinde bir sızı;
Farketmez anne toprak ölüm mâcerâmızı.*

Yahya Kemâl; Eylül sonu manzûmesinde, ölüm gecesinden Kanlıca sâhiline dönmemeği, «ölümden beter» bir ıztırap olarak anlatır :

*Hiç dönmemek, ölüm gecesinden bu sâhile,
Bitmez bir özleştirtir, ölümden beter bile.*

Bir ömür boyunca, ölümü tevekküle karşılamasına rağmen, son günlerinde, eski bir mısırâmı fâdil eder; ihtiyarlık hazin görünmektedir, ölüm çaresiz bir âkibettir. Mâmâfih, Şâir; bu duygu ile de yine Allahına çevrilmiştir :

*Ölmek kaderde var; yaşamak, köhnemek hazîn
Bir çâre var mıdır buna yâ Rabbelâlemîn.*

Neticeler :

1. Tedkik ettiğimiz şiirlerde; ölüm lâfzı ile, bu lâfzın müştaklarını veyâ yerine kaim olmuş başka kelime ve söz gruplarını bunların hâri-

cinde kalıp da, ölümün husûsiyetlerini ifâde eden yirmi iki misâl tesbît edilmiştir.

2. Bu kelimelerin on üçü «ölüm» ve müştâklarını,

3. Yedisi, aynı vazifede kullanılan başka kelime ve terkipleri,

4. Üçü de tavsife hâdim olan sözleri ihtivâ etmektedir.

5. Şâir; ancak ölümü bir kader hâdisesi saymak, tevekkülle karşılamak, merci-i aslıye rücû telâkkî etmek sûretiyle şer'î akaid çerçevesine girebilmiş oluyor ki; bunlar da, zikredilen örneklerin ancak üçünde göze çarpmaktadır.

6. Ölümü doğrudan doğruya veyâ müsteâr-ı minh olarak ihtivâ eden mısralar incelenince, âtîdeki neticeler elde olunur:

a) Ma'nâ bakımından menfi (=olumsuz) olan bir nümûne müstesnâ, misâllerin kâffesi müsbet (olumlu) tir.

b) Yapı bakımından; incelediğimiz örneklerin on ikisi mütemmimli, biri mütetâbi, beşi de tam cümledir.

c) Müsned (=yüklem) bakımından da; gerek tam, gerekse mütemmimli ve mütetâbi cümlelerin aslî ve tamamlayıcı (yan) kısımlarında üç isim cümlesi tesbît edilebilmiştir; mütebâkfsi fiil cümleleridir.

d) «Ölüm» kelimesi veyâ onun müsteâr-ı minhi, bu cümlelerin yapı erkânından (öge) olarak; yedi yerde müsnedün ileyh (=özne), altı yerde gayr-ı sarîh mef'ul (=dolaylı tümleç), üç yerde müsned (yüklem ve yüklem grubu), iki yerde ism-i fâil (sıfat fiil), iki yerde de hâl (zarf tümleci) fonksiyonu görüyor.

4. Kaza ve kader

Yahya Kemâl'in kazâ ve kaderi ifâde eden mahdut vokabüleri mücerret olarak ölüm, âhiret ve aşka müteallik mısralarında gözüküyor. Yavuz Sultan Selim'in fütûhâtı ve bu hâdisenin İslâm âlemine çizdiği hüviyetle, İtîf'nin bestelerinden bahsedilirken de, müşahhas sâhâya nakledilmiş oluyor.

Şâir; Geçiş manzûmesinde, kaderi hiç şaşmıyan sâate benzetiyor:

*Hiç şaşmıyan saat gibi işler durur kader
Bir gün saat çalar... Çok uzaktan gelir haber.*

Eylül sonu adlı şiirle de ölümü, ürküntü duyulmıyacak bir kader hâdisesi olarak ifade etmektedir:

*Ölmek kaderde var bize ürküntü vermiyor;
Lâkin vatandan ayrılışın ızırabı zor.*

Selimnâme, VII. de de yine ölüm «takdir» kelimesini mısraa davet etmiştir:

Bir gün çalındı nebet-i takdir rihlete

Aşk hikâyesi başlıklı manzûmede, kelime başka bir mevzûa naklediliyor.

*O gün ömrümde, kader;
Gececek aşkı resimleştirmiş
Bu güzel çerçevede.*

«Kazâ» kelimesi, «Kader»e İtrî manzûmesinde refâkat etmektedir:

*Kıskanıp gizlemiş kazâ ve kader,
Belki binden ziyâde bestesini.*

Şâir; «kader»i, Selimnâme'de dört def'a kullanmıştır ki, birini biraz önce zikrettik. Diğerleri:

*Eflâkden o dem ki peyâm-ı kader gelir
Güş ü cihâna velvele-i bal ü per gelir*

beyti ile; İslâm vahdeti fikrini ifade eden:

*Sahrâ-yı Mercidâbık'a nakş eylemiş kader
İslâm fikr-i vahdetinin kârzârını*

beytinden ve kazâ kelimesini de ihtiva eden:

*On mısra bir Sinan bedel olmazdı ey kazâ
Şevketlü pâdişâhı bu hâ etdi telhkâm*

beytinden tereküp etmektedir.

Netice:

Bu örneklerin altında «kader», ikisinde «kâzâ», birinde de «takdir» kelimesiyle karşılaşıyoruz.

«Kazâ» beş yerde müsnedün ileyh mevkiindedir ki, Şâir'in kelimeyi aksiyonu bakımından ele alındığına delâlet eder. (Ancak bir yerde mef'ûl-i fih olmuştur.)

Bu hükmü, şeklen «takdir» kelimesi için de verebiliriz. Ancak bir terkip bünyesinde bulunan bu kelime, muzâfı ile birlikte, bir mechûl cümleye dâhil olduğu cihetle, nâib-i fâil (=sözde özne) mevkiindedir.

«Kâzâ» kelimesi, misâllerin birinde müsnedün ileyhtir; icrâ mevkiindedir. Fakat diğerinde, işâ-yı ikaî bünyesine girmiş münâda vaziyetindedir.

5. Bekâ ve fenâ

Yahya Kemâl'in «Bekâ»yı ihtivâ eden mısraî, oldukça reybî bir edâ taşımaktadır:

*Fânîlik ortasında yüzen sâde-dil beşer
Her hangi bir şekilde umar bir beka buluş*

Makalemizin bir kısmı, vokabüler tesbîtinin istihdâf ettiği için, bu husustaki kanaatinin münâkaşasını ileriki bahislere bırakacağız.

İncelediğimiz manzûmelerde, «fenâ» ile alâkalı yedi misâlle karşılaşıyoruz: Bunların biri her canlının fânî oluşu bedâhatini ifâde etmektedir:

*Yaşayan her fânî
Yaşayan rûh özler,*

Son bahar'da, yalnız insan ömrü tavsif olunurken bu kelimeye baş vuruluyor:

Fânî ömür biter bir uzun intizâr olur.

Dönüş manzûmesi, beşer için mukadder olan bu halî metafizik bir ifâde ile karşımıza çıkarıyor:

Fânîlik ortasında yüzen sâde-dil beşer

Deniz manzûmesindeki:

Fânîleri gökten ayıran perdeye dedim.

mısraî, Yahya Kemâl tarafından, o perde ötesinde de bâkîlerin vücûduna itikad olduğunu düşündürmektedir.

Esâsen Şâir, «her fânî özler, her rûh özler» derken, «rûh»u, fânînin mukabili olarak kullanmıştır ki, bu karşılaştırmasıyla dahi, «bâkî» fikrini kabûl ettiği meydâna çıkıyor. Münâkaşanın tamîkını fasl-ı mahsûsuna bırakacağımızdan bahsetmiştik.

Hayal şehir'de de, kelimenin tamâmen mevzu-ı lehi dışına çıkarak, istiârî bir unsur hâlini aldığı görülüyor:

Bu ateşten yaratılmış yapılar fânîdir

Netice:

Yahya Kemâl, canlıların fânîliğini sarîh olarak ifâde eden bir vokabüler kullandığı halde; beka bahsini, meskût bırakmıştır.

6. Mekâna dâir kelimeler

Eskiler; Arz merkez olmak üzere, eflâki dokuza ayırırlardı: İlk yedi tabaka, seb'a-i seyyâreye; sekizincisi, felek ül-bürûca; dokuzuncusu da, bunları saran felek-i atlasa tahsis edilmişti ki; buna arş dahi denir ve muhaddid-i cihat sayılırdı.

Hazret-i Peygamber, Mîrac esnâsında; ancak, arşa çıkınca Allah'ın azîm üş-şânı kalp veya vücut gözüyle görebilmişti.

Yahya Kemâl'in nazım vokabülerinde, mekâna taallük eden kelimelerden yalnız arş ile karşılaşırız.

Akinci manzûmesindeki:

Birden yedi kat arşa kanatlandık o hızla ..

mısrâ ile, İtrî'deki:

Yedi kat arşa çıkmış âyini

Ve Selimnâme'deki:

Tevhîde koşmuş ehl-i cihâdın birer birer

Zer-hatla tâk-ı arşa yazılsın birer birer

mısrâi tesbit edebildiğimiz misâlleri teşkil ediyor. Her üç örnekte de, kelime, mef'ûlün ileyh fonksiyonundadır.

(Devamı var)